

- 23 Огородник І. Історія філософської думки в Україні / І. Огородник, В. Огородник – К., 1999. – С. 408.
- 24 Костюк В. Вказ. праця. – С. 160.
- 25 Заславський Д. Михайло Драгоманов / Д. Заславський, І. Романенко – К., 1964. – С. 132–133.

SUMMARY

Marina Ostropolskaya

Religion and church in the outlook of Mychailo Pavlyk

The role of religion and church in the outlook of Mychailo Pavlyk is examined. The Soviet historical stereotypes in the sphere of the religious outlook of Mychailo Pavlyk are criticized. Great attention is paid to the modern interpretations of Mychailo's Pavlyk component connected with religion and church.

Keywords: M. Pavlyk, religion, atheism, the positive and materialistic tendency, church, intelligence, education.

Вольфрам Слупіна,

*член Управлінського бюро
Свідків Єгови Зельтерса (Німеччина)*

Костянтин Бережко,

*кандидат історичних наук, ст. викладач
кафедри загальнонаукових дисциплін Кримського факультету
Східноукраїнського національного університету
імені В. Даля (м. Феодосія)*

ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1891 – 1939 РР.)

Досліджено появу Дослідників Біблії на західноукраїнських землях та соціально-політичні умови їх діяльності під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Доводиться факт вікової історії громади Свідків Єгови в Україні.

Ключові слова: релігія, Свідки Єгови, Дослідники Біблії, «Вартова Башта».

У незалежній українській державі сьогодні досить актуальною є проблема формування політики уряду щодо релігії та церкви, що пов'язана з співіснуванням у межах нашої держави більш як 100 різноманітних релігійних течій, значна частина яких у період радянської влади діяла в умовах підпілля, та можливістю інтеграції у духовне життя українського суспільства нових віровчень, що нещодавно з'явилися в Україні. У зв'язку з цим актуальним є питання вивчення історії небагаточисельних релігійних рухів, існуючих у різних регіонах України. Серед них – релігійна організація Свідків Єгови (до 1930-х років – Дослідники Біблії). Аналіз історичного минуло та діяльності цієї конфесії у довоєнний період

дало змогу суттєво поглибити наше уявлення про причини виникнення цього релігійного плину та відношення до нього суспільства та держави.

Однією із головних проблем дослідження є брак науково-історичної літератури та архівних джерел, які б неупереджено характеризували діяльність Свідків Єгови в нашій країні. Аналізуючи публікації радянського часу, слід відзначити, що Свідкам Єгови в цей період було присвячено доволі багато публікацій (17 % усієї атеїстичної літератури). Проте в цих публікаціях відчувається брак об'єктивності та неупередженості¹. В сучасній же історіографії до цього часу не видано жодного повноцінного наукового видання, яке б різносторонньо та об'єктивно описувало діяльність громади в Україні². Усі видання, що нині опубліковані, фрагментарно та частково описують історію розвитку громади на території нашої держави³. У цій статті вперше у вітчизняній історичній науці об'єктивно описується діяльність громади у довоєнний період на території західної України.

Дослідники Біблії, як колись називалися Свідки Єгови, діяли в Україні понад сторіччя тому. Під час своєї першої закордонної подорожі 1891 року Ч.Т. Рассел, президент Товариства, по дорозі в Стамбул (Туреччина) зупинився в Одесі. Пізніше, 1911 року, він виголошував ряд біблійних лекцій у великих європейських містах, у тому числі у Львові⁴. Цей виступ заклав початок зародженню даної конфесії в українських землях. Крім того, на початку ХХ сторіччя багато українських родин виїхали у пошуках кращого життя до Сполучених Штатів Америки та Канади. Дехто з них читав біблійні публікації і надсилав їх своїм родичам в Україну. Інші знайомилися зі вченнями Дослідників Біблії, поверталися додому і починали проповідувати в рідних селах. З'явилося кілька груп Дослідників Біблії, які згодом перетворилися в збори.

Після Першої світової війни територія України була поділена між чотирма сусідніми країнами. Найбільше українців опинилося у складі Польщі. Кількість українців у Польщі на початку 30-х років становила близько 6 млн. чол., а заселяли вони майже третину тодішньої Польщі. Населення українських земель, що перебували у складі Польщі, здебільшого було релігійне – у Галичині переважали греко-католики, на північно-західних землях – православні. Наприкінці 30-х років розгорнулося масове навертання їх до римсько-католицької віри.

Однак окатоличення в загальному масштабі не торкнулося Свідків Єгови (принаймні до кінця 30-х років), свобода віросповідання у Польщі ґрунтувалася на державній постанові генерал-губернатора Варшави від 20 травня 1913 року, а від 1921 року на демократичній конституції, яка закріплювала принцип свободи совісті та релігії⁵. Така релігійна політика держави сприяла розповсюдженню віри на українських землях і вже на початку ХХ ст. у Львові на вулиці Пекарській відкрилося бюро Дослідників Біблії. З Галичини та Волині в це бюро надходило багато заявок на літературу, які потім відправлялися до Брукліна. Справа в тому, що у виданнях товариства абсолютно «по-новому» обговорювались традиційні віровчення місцевих релігій⁶. Селяни з задоволенням читали таку літературу і в деяких випадках навіть просили їх відвідати. Бюро присилало відповідальну

людину, яка організувала групу з вивчення Біблії. В с. Ланкове (Волинь) в 1927 році до такої групи приєдналося 15 сімей. А стосовно Галичини ще в 1926 р. в журналі «Золотий вік» (тепер «Пробудись!») повідомлялося, що тільки в самій Галичині існує двадцять «класів [зборів]» і «є надія, що будуть створені нові класи, але існує потреба в людях, які б взяли на себе керівництво». У 1925 році в цій області було вже 20 зборів, серед них принаймні три українські, загалом понад 150 активних Дослідників Біблії та зацікавлених осіб, на деяких богослужіннях у кожному з цих зборів було присутньо понад 300 осіб. Саме тому, як повідомлялося в «Вартовій Башті» за 1 грудня 1925 року, цього року був відправлений представник з Америки, щоб «допомагати українцям в Європі». Можливо це був Людвік Кініцький, якого філіал у Польщі послав у Галичину та на Волинь як роз'їзного наглядача. Родина Кініцького на початку ХХ сторіччя емігрувала з міста Чорткова, що на Галичині, до Сполучених Штатів Америки. Там Кініцький став Свідком і згодом повернувся на батьківщину, щоб допомогти місіонерській роботі місцевим віруючим. Пізніше, коли восени 1936 року на польське видання журналу «Золотий вік» була накладена заборона, Кініцького призначили редактором журналу «Новий день», який публікувався замість «Золотого віку». У 1944 році гестапо заарештувало Людвіка Кініцького і посадило в концетраційний табір Маутгаузен-Гузен, де він і помер.

Уже з 1924 року в цій частині країни зустрічаються згадки про дискримінацію Дослідників Біблії. Так, видання віруючих конфіскувалися навіть в осіб, які не були членами організації, у Дослідників крали врожай з поля, забороняли ховати померлих на кладовищі, їх називали «комуністичною бандою», звинувачували у приналежності до «інтернаціонального більшовизму», активних віруючих затримувала поліція тощо. Робилися спроби розпочати процеси проти Свідків Єгови. У 1925–1926 роках відомий принаймні один випадок у Радехові, якій призвів до шестимісячного ув'язнення; це рішення було скасовано наступною судовою інстанцією. В 1926 році під час іншого судового процесу в селі Щирець біля Львова Дослідників звинуватили у більшовизмі; обвинувачуванним вдалося домогтися оправдального вироку.

Незалежно від спротиву духовенства, ріст громади в Західній Україні істотно відчувався. На початку ХХ ст. було організовано багато груп Дослідників Біблії, і деякі з них згодом стали зборами. Звіти показують: 1922 року 12 осіб відзначали Спомин у Галичині, у 1924 році 49 осіб відвідало Спомин на півдні України в місті Сарата, а у 1927 році понад 370 осіб були присутні на Спомині в Закарпатті. Через рік у Львові навіть відбулась перша масова зустріч Свідків Єгови – конгрес. Згодом такі заходи були проведені в Галичині і на Волині. Між 1920 та 1925 роками в Галичині у Львові, Ходорові та Дрогобичі виникли численні групи Дослідників Біблії. В одному з опитувань польського міністерства внутрішніх справ, згідно документів Львівського державного архіву⁷, за роки 1921 по 1928 перелічені «22 протестантські течії», серед них також «Свідки Єгови». За роки з 1929 по 1931 було виявлено «15 Дослідників Біблії» лише у Львівському воєводстві, зокрема в Кросно та Корчині. Ще одне опитування, проведене 1931 року Міністерством Внутрішніх справ у Львівському воєводстві

виявило там уже 350 Свідків Єгови. Національне співвідношення подано як 60% поляків на 40% українців. Крім того, у цьому листуванні двічі документально посвідчено, що організація Свідків Єгови «до держави лояльна», тому «не заслуговує на поборювання».

У 1920–30-х роках Волинь та Галичина перебували під наглядом польського філіалу в Лодзі, яке, в свою чергу, з 1929 року перебувало під керівництвом центральноєвропейського бюро в Берні. У 1932 році Свідки з Польщі звернули увагу на ці території і почали робити повторні відвідини до передплатників журналу «Вартова Башта». Адреси цих людей віруючі отримали з Брукліна. Вільгельм Шайдер, який у той час був наглядачем польського філіалу, пригадує: «У 1928 році ми мали 300 вісників у Польщі, але 1939 року їх було вже більше 1100, а з них половина — це українські брати, хоча праця у тій місцевості (Галичині та Волині) почалася набагато пізніше. Українці горнулися до правди з небаченим ентузіазмом. Як гриби після дощу, по містах і селах Галичини виникали групи зацікавлених. Часто ті групи розросталися так швидко, що охоплювали цілі громади».

Дійсно, багато українців доволі ревно ставились до біблійного навчання. Наприклад, Микола Волочій з Галичини, який охрестився 1936 року, продав одного з двох своїх коней, щоб за ті гроші купити грамофон і проповідувати, програючи на цьому грамофоні біблійні промови та пісні Царства українською мовою. В іншому випадку Дослідник Біблії, Рола, з м. Золотий Потік (Галичина), повернувшись до рідного міста, почав активно проповідувати нове віровчення, незважаючи навіть на протистояння місцевого священика, який намагався фізично з ним розправитися. Однак наслідки були протилежними... Завдяки звинуваченню священика в комуністичному характері літератури Дослідників Біблії, зміст публікацій товариства був ретельно досліджений поліцейськими та місцевим судом. Внаслідок цієї процедури поліцейський, Людвік Родак, зацікавився цим віровченням та приєднався до громади. Також були відомі випадки коли віровченням Свідків Єгови цікавилися навіть греко-католицькі священики.

Однак, оскільки проповідь Свідків Єгови мала антиклерикальну спрямованість та головним чином стосувалися католицької ієрархії та союзу певної частини кліру з фашизмом, то така діяльність Свідків Єгови не могла не викликати спротив насамперед з боку духовенства⁸. Їхня критика католицької церкви, відмова від деяких громадянських обов'язків стали причиною державної заборони діяльності громади в Польщі напередодні Другої світової війни.

Що стосується Карпатської України (Закарпаття), то 8 травня 1919 року Центральна руська рада, представницький орган частини населення краю, проголосили злуку Закарпаття з Чехословаччиною. Умови об'єднання передбачали, що Закарпаття стане автономною частиною новоствореної федеративної слов'янської республіки. Гарантії Карпатської України (офіційна назва – Підкарпатська Русь) передбачала й Конституція держави.

В духовному плані на Закарпатті відбувався подібний ріст як в Галичині та на Волині. Вже у 1925 році у Великих Лучках та у поближких селах було біля 100 Дослідників Біблії. Загалом зібрання проводились по домівках Дослідників Біблії,

багато людей хрестилося. Так, у травні 1926 року на Закарпатті в селі Великі Лучки відбувся перший конгрес Дослідників Біблії. Із 150 присутніх 20 осіб охрестилося. У цьому селі збір організував колишній емігрант з США Іван Шафар. До 1926 року релігійна громада на цій території складалася з принаймні 16 різних зборів. Наступного року 200 осіб відвідали конгрес, який проводився просто неба в центральному парку в Ужгороді. Невдовзі конгреси пройшли в інших містечках на Закарпатті. Приблизно у той же час на Закарпатті виникають невеликі громади Дослідників Біблії – зокрема російські, угорські та принаймні 3 румунські.

Заслугує особливої уваги методи благовістивання Дослідників на Закарпатті. Так, за спогадами Войтех Чехі, який охрестився 1923 року та діяв в околицях міста Берегове, 15 «вісників» отримували призначення опрацювати територію з 24 сіл. Зазвичай вони брали з собою сумку з літературою в руки, другу прив'язував до велосипеда, а ще мали рюкзак на спині. Служіння починалось щонеділі о 4 ранку, доводилось йти пішки або їхали автобусом від 15 до 20 кілометрів по довколишній території. Інколи, аби скоротити дорогу, доводилось йти через ліси, переходити вброд ріки в добру і погану погоду.

Також на Закарпатті прийнято під час Різдва ходити по хатах і співати колядки про народження Ісуса Христа. Свідки, використовуючи цей звичай, брали літературу, приходили до людей і співали їм пісні про свою віру. Багатьом подобалися такі мелодії і господарі часто запрошували їх до хати, щоб заспівати ще. Деколи Дослідники за спів отримували гроші, за які давали господарям біблійну літературу. Тому не раз на Різдво склади літератури ставали порожніми. Такі пісенні кампанії тривали два тижні, оскільки римо-католики і греко-католики відзначають Різдво в різний час. Проте в другій половині 1920-х років, коли Дослідники Біблії зрозуміли, що Різдво має язичницьке походження, такі пісенні кампанії припинилися.

Крім того, у 1930-х роках по багатьох містечках і селах на Закарпатті пройшов показ «Фото-драми сотворення». Це була восьмигодинна програма з використанням слайдів і кінофільмів, яка супроводжувалася біблійними коментарями на грамофонних платівках. Еріх Фрост з Німеччини був посланий, щоб допомогти місцевим віруючим провести показ «Фото-драми». Запрошуючи громадськість на показ, Свідки роздавали листівки та вивішували афіші. Зацікавленість була великою. У містечку Берегове зібралося так багато людей, що більше тисячі були змушені чекати на вулиці.

І хоча деякі вісники вже намагались проводити місіонерські кампанії, однак лише 1927 року в Закарпатті, а згодом і в Галичині розпочалася організована праця проповідування. Зокрема, перший склад літератури в Україні для українських, румунських, польських та угорських біблійних публікацій був відкритий у місті Ужгороді 1927 року. А у 1928 році магдебурзьке бюро в Німеччині отримало доручення дбати про збори і колпортерів на території Закарпаття, яке в той час входило до складу Чехословаччини. Декілька осіб з празького та магдебурзького бюро виявили бажання поїхати проповідувати в Карпати. Одним з тих людей був Адольф Фіцке з філіалу в Магдебурзі. Його послали проповідувати в околиці Рахова, що в Карпатах. Однак, у 1930 році в

місті Берегове, поблизу Ужгорода, було засновано своє невеличке Організаційне бюро, через яке здійснювався нагляд за працею Дослідників Біблії на Закарпатті. Войтех Чехі служив наглядачем того бюро. В обов'язки такого бюро входило організація масових зустрічей (конгресів), контроль і вдосконалення методів благовіствования в регіоні, будівництво культових споруд в регіоні тощо. І справді, в 30-ті роки пройшли кардинальні зміни в багатьох сферах. Наприклад, у той час як з'являлися нові групи Дослідників Біблії, виникла потреба у власних приміщеннях для поклоніння. Перша культова споруда в цьому регіоні була збудована 1932 року в селі Діброва (Закарпаття). Згодом ще два зали з'явилися в сусідніх селах, Солотвино та Біла Церква.

А щодо організації конгресів, то вже на початку 1932 року така зустріч відбулася в селі Солотвино на подвір'ї будинку, де Дослідники Біблії регулярно проводили свої зібрання. На ньому були присутні близько 500 осіб, а також прибули відповідальні чоловіки з Німеччини та Угорщини. За спогадами Михайло Тіляка, старійшини місцевого збору, в своїх промовах вони попереджували про майбутні утиски, які насправді невдовзі почалися. А у 1937 році для подорожі делегатів великого конгресу, який мав відбутися в Празі (Чехословаччина), був орендований цілий поїзд. Він відправлявся з села Солотвино і проїжджав усе Закарпаття, зупиняючись на кожній станції, щоб підібрати делегатів. На вагонах висіли написи: «Конгрес Свідків Єгови – Прага», – так віруючі проповідували людам у тій місцевості.

Діяльність громади під владою Румунії (Буковина). 18 грудня 1918 року румунський король підписав декрет про приєднання Буковини до Румунії. Однак остаточно Буковина і Бессарабія були передані Румунії за умовами Севрського мирного договору (серпень 1920 року). З того часу тут було офіційно запроваджено стан військової облоги, який протримався до 1928 року. Але і після заміни військового управління цивільним політика терору не припинялася. До кінця 1924 року в Буковині були закриті всі українські школи, тотальна румунізація охопила все населення Буковини і Бессарабії⁹. Це відбилося і в релігійній сфері, румунізацію підтримала і православна церква. У своїх богослужіннях священники відкрито виступали за підтримку дій румунської влади, розпалюючи ненависть до усіх тих, хто не підтримує дії офіційної влади. В цю категорію потрапили і Свідки Єгови.

У 1919 році в Румунії, згідно з повідомленням самих же Свідків Єгови, було вже понад 1700 Дослідників Біблії та зацікавлених осіб, організованих в 150 зборів, які тоді називалися групами вивчення Біблії. Більшість серед них, найімовірніше, були зацікавленими¹⁰. Однак в Румунії вже в 1920 р. був організований перший філіал Свідків Єгови, де працювала друкарня. А починаючи з 1922 року філіал розпочав широку проповідницьку компанію. У «Вартовій Башті» за 15 грудня 1921 року (англ.) повідомлялося: «Нещодавно деякі з наших братів відвідали Буковину... Внаслідок їхнього перебування там упродовж кількох тижнів утворилося сім нових класів, які вивчають томи [Рассела] та книжку «Намет тінями». В одному з таких класів близько 70 членів». У 1922 році в селі Колінківці, що на Буковині, охрестився та став першим Свідком

в Україні Степан Кольца. Згодом до нього приєдналося ще десять сімей. Починаючи з того часу перші румунські місіонери з'являються і на території України. За свідченням Михайла Бокача і Микулянич Миколай Андрійовича (с. Грушово, Тячівського району) на Закарпатті паростки нової релігії посіяли саме місіонери з Румунії та Молдови¹¹.

Румунська влада на той час перебувала під сильним впливом націоналізму та духовенства, тому досить багатьох проповідників було розстріляно та ув'язнено за відмову вбивати в ім'я Батьківщини. Крім того, за твердженням самих посадових осіб, Свідків Єгови ув'язнювали не тільки за відмову вбивати, а й за навчання біблійним принципам, що не узгоджувались з загальноприйнятим богослов'ям.

Так, в 1921 році священники із Буковини направили в Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції прохання про заборону Дослідників Біблії. У відповідь на постійні скарги духівництва Міністерство у справах релігії дозволило місцевим правоохоронним органам перешкоджати проповіді та проведенню релігійних зустрічей. Поліція, по суті, стала зброєю в руках церков¹². Досить часто керівників громади затримували через неправдиві звинувачення щодо порушення суспільного порядку. Однак через те, що законної основи для цього не було, Свідкам Єгови виносили різноманітні звинувачення. Один суддя навіть зазначив: «Дослідників нема в чому звинувачувати, оскільки вони самі миролюбні люди». Але випадків переслідувань не ставало менше. В кінці 1926 року їх релігійний журнал «Вартова Башта» заборонили. А вже 21 квітня 1937 року Міністерство у справах релігії видало постанову, яка була опублікована в урядовому бюлетені і газетах. В ньому говорилося, що діяльність Свідків Єгови у Румунії заборонена і що їх літературу потрібно конфіскувати, а ті, хто буде її читати або розповсюджувати, будуть заарештовувати.

Таким чином, враховуючи вищевказану інформацію, приходимо до наступних висновків:

1) Громада Свідків Єгови з'являється на терені Західної України ще у 1920-ті роки як Дослідники Біблії. Це аж ніяк не була поява лише декількох послідовників. В 1920-ті роки на українських землях з'являються цілі збори Дослідників Біблії на території Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини. Тобто місіонерська робота адептів громади набуває масового характеру ще на початку ХХ століття.

2) Розглядаючи ріст громади в Галичині, Волині, Закарпатті та Буковині, приходимо до висновку, що відповідно в Польщі, Румунії та Чехословаччині існувала відносна релігійна свобода, яка сприяла інтенсивній місіонерській діяльності Дослідників Біблії. Тому-то прийнято вважати, що віровчення громади розповсюдилось на просторах усєї української держави саме з Західної України.

3) Завдяки добре організованій справі благовістоування румунськими, польськими та угорськими Свідками Єгови кількість членів цього віросповідування швидко зростала і серед українських селян. Українців приваблювала простота та новизна вчень цієї громади.

- 1 Бартошевич Э. М. Свидетели Иеговы / Э. М. Бартошевич, Е. И. Борисоглебский. – М. Политиздат, 1969 г. – 215 с.
- 2 Бережко К.О. Історіографія вивчення історії Свідків Єгови в Україні / Костянтин Олександрович Бережко // Історія релігії в Україні: науковий щорічник, книга II. – Львів, 2007. – 823 с.
- 3 Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / [Редколегія: А. Колодний (голова) та ін.]. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6 (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови): [Зам ред. П. Яроцького]. – Київ–Дрогобич: Коло, 2007. – С. 630.
- 4 Щорічник Свідків Єгови 2002. – Зельтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур. – 2002. – 255 с. (Розділ Україна).
- 5 Berezhko K. Multiple Diktaturerfahrungen der Zeugen Jehovas in der Ukraine im. 20. Jahrhundert / Berezhko K., Slupina W. // Die Zeugen Jehovas in Ostmittel-, Südost- und Südeuropa : Religion – Staat – Gesellschaft, 2007. 8 Jahrgang.
- 6 Свидетели Иеговы – Возвещатели Царства Бога, – Зельтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 2005. – 320 с.
- 7 Львівський державний архів (ЛДА). – Ф. 1. – Оп. 14. – Спр. 2877, 1929 рік: Розпорядження міністерства внутрішніх справ про надання статистичних даних про розвиток на території Львівського воєводства костелів і релігійних союзів за 1921–1928 рр. – Арк. 1–17; ЛДА. – Ф. 1. – Оп. 14. – Спр. 2880: Відомості повітових староств про наявність в повітах релігійних приходів всіх віросповідань (1929–1931 рр.). – Арк. 29; ЛДА. – Ф. 1. – Оп. 14. – Спр. 1950, 23. – 6.1924 р.: Матеріали про спостереження за забороненими релігійними організаціями. – Арк. 2. – Спр. 2884: Листування з міністерством віровизнань і народної освіти (1929–1930 рр.). – Арк. 7; ЛДА. – Ф. 1. – Оп. 14. – Спр. 2987, 1931 р: Відомості повітових староств про наявність в повітах релігійних сект. – Арк. 12, 16, 19–29.
- 8 Історія релігії в Україні / [за ред. П. Л. Яроцького]. – К.: Знання, 1999. – 735 с.
- 9 Історія держави і права України: навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО. – 2006. – 5-те вид., випр. і доп. – 437 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
- 10 Щорічник Свідків Єгови 2006. – Зельтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур. – 2006. – 255 с. (Розділ Румунія).
- 11 Інтерв'ю з Брегель Марія Вікторівна. Релігійні переслідування Свідків Єгови в Україні. Дата проведення: 6.12.04.
- 12 Бережко К. О. Релігійні переслідування в Україні у 1920–1955 рр. (на прикладі Свідків Єгови) / Костянтин Олександрович Бережко // Часопис української історії. – Київ, 2007. – Вип. 8. – С. 104–108

SUMMARY

Wolfram Slupina, Constantine Berezhko

THE BEGINNING OF ACTIVITY OF RESEARCHERS OF THE BIBLE IN TERRITORY OF THE WESTERN UKRAINE (1891–1939)

In clause(article) for the first time in a domestic historical science attempt to investigate occurrence of Researchers of the Bible on the western Ukraine and sociopolitical conditions of their activity under authority of Poland, Romania and Czechoslovakia is done. The fact of a century history of a community of Jehovah's Witnesses in Ukraine is proved.

Keywords: Jehovah's Witnesses, Researchers of the Bible, religious, Watchtower.